

Magdalena Kowalska¹

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Zasoby kapitału ludzkiego osób starszych na obszarach wiejskich Polski południowo-wschodniej

Human Capital Resources of the Elderly in Rural Areas of South-Eastern Poland

Synopsis. Celem opracowania jest próba określenia poziomu kapitału ludzkiego osób z najstarszych grup wieku zamieszkujących na obszarach wiejskich Polski południowo - wschodniej. Wybór tematu badań miał związek z przemianami demograficznymi, dokonującymi się zarówno w kraju jak i w całej Europie. Pociągają one za sobą szereg zmian dotyczących niemal wszystkich dziedzin życia współczesnych społeczeństw. Badania zostały przeprowadzone w 2015 roku na próbie 150 osób w wieku 60+ na terenie powiatów nowotarskiego i myślenickiego położonych w województwie małopolskim. Poziom kapitału ludzkiego badanych seniorów można określić jako stosunkowo niski. Świadczą o tym na przykład: struktura wykształcenia, aktywność zawodowa oraz edukacyjna (w zakresie poszerzania wiedzy oraz zdobywania nowych umiejętności), a także samoocena swojego stanu zdrowia i podejmowanie działań mających na celu jego poprawę np. poprzez aktywność fizyczną.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, obszary wiejskie, osoby starsze, proces starzenia się

Abstract. The purpose of the scientific article is the attempt of determining the level of human capital of persons from the oldest age groups who live in rural areas of Southeastern Poland. The selection of research topic has a relationship with the demographic changes which take place both in Poland and in the whole Europe. They bring about a number of changes which affect almost all areas of life of modern societies. The research was conducted in 2015 on a sample of 150 people over the age of 60 in the counties of Nowy Targ and Myślenice located in the Małopolska Voivodeship. The level of human capital of the surveyed seniors can be described as relatively low. The structure of education, occupational and educational activity (in the field of increasing knowledge and acquiring new skills), moreover self-assessment of their health status and taking actions aimed at improving it, for example through physical activity, confirm it.

Key words: human capital, rural areas, elderly person, aging process

Wprowadzenie

Przemiany demograficzne dokonujące się w Europie są przedmiotem zainteresowania przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, a także polityków i instytucji, zarówno unijnych, jak i poszczególnych państw członkowskich. Polska na tle innych krajów do niedawna (mniej więcej do 2010 roku) prezentowała się stosunkowo korzystnie, pozostając relatywnie młodą. Świadczyła o tym wartość tzw. indeksu starości², zgodnie z którym

¹ dr, Zakład Polityki Społecznej i Doradztwa UR w Krakowie, al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków, e-mail: m.kowalska@ur.krakow.pl

² Indeks starości IS to liczba osób w wieku 60 lat i więcej przypadająca na 100 osób w wieku poniżej 15 roku życia. Inaczej jest to też proporcja liczby dziadków przypadających na 100 wnuków.

w naszym kraju na dziesięcioro „wnuków” przypadało czterech „dziadków”. Według prognoz do 2030 roku przy zachowaniu dotychczasowego tempa starzenia się ludności, niemal we wszystkich krajach unijnych nastąpi przejście powyżej granicy starości demograficznej, oznaczającej wzrost udziału ludności z najstarszych grup wieku, przy jednoczesnym spadku udziału osób młodych. Najgorsza sytuacja prognozowana jest w krajach, w których można obecnie odnotować najmniej korzystną strukturę wieku np. w Niemczech, we Włoszech czy w Portugalii, w których proporcje ulegną odwróceniu i na jednego „wnuka” będzie przypadało dwoje „dziadków” (Mamak-Zdanecka, 2015).

Starzenie się społeczeństw europejskich to nie tylko wyraźne pogorszenie wskaźników demograficznych, ale przede wszystkim jest to proces, który w dłuższej perspektywie czasowej pociągnie za sobą poważne skutki gospodarcze, społeczne i budżetowe dla państw członkowskich (Bogusz, Ostrowska, 2016). Dlatego też istotne jest podejmowanie działań, które przede wszystkim miałyby na celu wypracowanie i wdrażanie kompleksowych rozwiązań w sytuacji dokonujących się przemian. Aby tego rodzaju działania były skuteczne ważne jest zdiagnozowanie sytuacji oraz szeroko pojętych zasobów, jakimi dysponują osoby z najstarszych grup wieku i z różnorodnych środowisk. Prezentowane opracowanie jest próbą określenia poziomu kapitału ludzkiego seniorów zamieszkujących na obszarach wiejskich południowo - wschodniej Polski.

Dane i metody

Podstawowe źródło informacji niniejszego opracowania stanowiły wyniki badań ankietowych przeprowadzonych na osobach starszych z obszaru powiatów nowotarskiego i myślenickiego położonych w województwie małopolskim. Badania przeprowadzono w 2015 roku na próbie 150 osób w wieku 60 lat i więcej. Kwestionariusz ankiety wykorzystany w trakcie badań zawierał pytania pozwalające określić sytuację społeczną - zawodową respondentów, ze szczególnym wskazaniem na strukturę wykształcenia, aktywność edukacyjną i zawodową, stan zdrowia oraz gospodarowanie czasem wolnym.

Częściowo opracowanie ma również charakter przeglądowy w oparciu o dostępną literaturę przedmiotu krajową i zagraniczną.

Celem opracowania jest próba określenia poziomu kapitału ludzkiego osób z najstarszych grup wieku zamieszkujących na obszarach wiejskich południowo - wschodniej Polski. Opracowanie dotyczy zagadnień kluczowych dla podjętego tematu a mianowicie, zdefiniowania kapitału ludzkiego, a także scharakteryzowania procesu starzenia się, zarówno w perspektywie społecznej jak i ekonomicznej. Do analizy zebranych danych wykorzystano proste metody obliczeniowe, zaś wyniki badań zaprezentowano w formie graficznej oraz opisowej.

Kapitał ludzki - kontekst teoretyczny

Początków koncepcji kapitału ludzkiego należy szukać w dość odległej przeszłości. W literaturze przedmiotu nawiązania do tego rodzaju kapitału można znaleźć w pracach I. Fiszera (1867-1947), a nawet wcześniej tj. u W. Petty’ego (1623-1678) (Rutkowska, 2012). Natomiast powstanie teorii kapitału ludzkiego należy łączyć z T.W. Schulzem (1960) lub z ukazaniem się numeru „Journal of Political Economy” w 1962 roku. Ten

dodatkowy numer został zatytułowany „Investment in Human Being” i zawierał między innymi rozdziały wprowadzające do monografii G.S. Beckera „Human Capital” wydanej w całości w 1964 roku (Kunasz, 2004).

Klastyczna definicja kapitału ludzkiego T.W. Schulza wskazuje w szerokim ujęciu na „wszystkie cechy psychofizyczne jednostki, takie jak wrodzona zdolność, zasób wiedzy, poziom wykształcenia, umiejętności i doświadczenie zawodowe, stan zdrowotny, poziom kulturalny, aktywność społecznoekonomiczną, światopogląd itp.”. Natomiast w ujęciu węższym „utożsamiany bywa zazwyczaj z poziomem wykształcenia danej jednostki” (Zdrojewski, 2009, s. 53). Kapitał ludzki można również określić jako umiejętności posiadane przez siłę roboczą i traktować jako zasoby lub składniki aktywów. Jego występowanie i funkcjonowanie opiera się na przekonaniu, że można inwestować w ludzi na przykład poprzez edukację, szkolenia, zdrowie, co z kolei przekłada się na wzrost produktywności jednostki, a poprzez to na wzrost inwestycji (Prus, Sadowski, 2012, Goldin, 2016).

Jednym z kluczowych ujęć dla polskich badań nad kapitałem ludzkim jest to prezentowane przez R. S. Domańskiego (1993, s. 19) zgodnie z którym kapitał ludzki jest to „zasób wiedzy, umiejętności, zdrowia i energii witalnej zawartej w społeczeństwie. Zasób ten jest dany przez genetyczne cechy danej populacji raz na zawsze, ale można go powiększać drogą inwestycji zwanych inwestycjami w człowieka”. Podobnie ta forma kapitału została zdefiniowana w Programie Operacyjnym Kapitał Ludzki³, którego autorzy podają, że kapitał ludzki jest pojęciem „oznaczającym zasób wiedzy, umiejętności oraz potencjału zawartego w każdym człowieku i w społeczeństwie jako całości, określającym zdolności do pracy, adaptacji do zmian w otoczeniu oraz możliwości tworzenia nowych rozwiązań” (Kowalska, 2011, s. 137).

Starzenie się jako problem społeczno-ekonomiczny

Jednym z poważniejszych problemów, z którymi zmagają się współczesne społeczeństwa europejskie jest starzenie się ludności. Dotyczy to również Polski, choć proces ten przebiega tu nieco łagodniej niż w innych krajach. Starzenie się polskiego społeczeństwa obserwuje się od początku lat 90-tych XX wieku. Miało na to wpływ wiele zjawisk, takich jak choćby zmiany świadomości w zakresie wzorców tworzenia rodziny, a co za tym idzie również zachowań prokreacyjnych, mających bezpośrednie przełożenie na wartość takich wskaźników demograficznych jak wysokość przyrostu naturalnego oraz współczynnik dzietności. Ponadto o powolnym choć permanentnym przebiegu procesu starzenia się decydują również migracje ludności, głównie młodej oraz wydłużanie się przeciętnego trwania życia Polaków (Szymańczak, 2012).

Politykę ludnościową w Polsce w ciągu najbliższych dekad czekają bardzo poważne wyzwania. Szczególnie gdy weźmie się pod uwagę prognozy zakładające, iż do 2030 roku co trzeci Polak będzie miał ukończone 50 lat, natomiast do 2060 roku udział emerytów w populacji będzie porównywalny z udziałem osób aktywnych zawodowo (Strzelecki, Potrykowska, 2012).

³ Program Operacyjny Kapitał Ludzki na lata 2007-2013 i jego kontynuacja tj. Program Operacyjny Wiedza, Edukacja, Rozwój 2014-2020 finansowany z Europejskiego Funduszu Społecznego. Ministerstwo Rozwoju.

Starzenie się może być traktowane jako proces biologiczno-psychiczny, ale może być również definiowany w kategoriach społeczno-demograficznych. W pierwszym ujęciu według W. Pędicha jest to "naturalny, długotrwały proces fizjologiczny, który zachodzi w osobniczym rozwoju żywych organizmów" albo według V. Frolkisa „jeden z prawidłowych etapów rozwoju osobniczego i jest to efekt zachodzących wraz z wiekiem zmian neurologicznych i czynnościowych, które prowadzą do stopniowego ograniczenia możliwości adaptacyjnych ustroju” (Kuś, Szwed, 2012, s. 301-302).

Z kolei w drugim ujęciu, a więc zmian ludnościowych starzenie się będzie uznawane za „proces demograficzny, definiowany najogólniej jako zmiany w stanie i strukturze według wieku ludności kraju (regionu, świata), polegające na wzroście w ogólnej liczbie ludności liczby ludności starszej” (Frączak, Sobieszak, 1999 s. 13).

Uczestnictwo ludzi starszych w przestrzeni publicznej oraz życiu społecznym, pomimo dominującej kultury młodości jest zauważalne. P. Błędowski wskazuje na obszary, w których obecność osób starszych jest widoczna, a nawet ulega zwiększeniu. Należą do nich: „dostęp do świadczeń zdrowotnych, poziom wykształcenia, skala aktywności, zakres konsumpcji” (Dziura, 2015, s. 84).

W literaturze przedmiotu problemy starości oraz starzenia się przedstawione są w różnych ujęciach, ze wskazaniem na pewne ich aspekty. Jednym z głównych jest aspekt ekonomiczny. Zakłada się, że ze względu na rosnące obciążenia państwa z tytułu konieczności wypłacania świadczeń społecznych dla tej kategorii wieku proces starzenia się ma skutki wyłącznie negatywne (Kaprańska, 2015). Jednakże istnieje koncepcja „srebrnej gospodarki” (silver economy), w której według G. Wunscha proces starzenia się ludności oprócz oczywistych słabych stron może mieć również pozytywny wpływ na gospodarkę, co ma bezpośredni związek z kierowaniem nowych produktów oraz usług do osób starszych jako specyficznej kategorii konsumentów. Założenia srebrnej gospodarki mogą obejmować różne obszary, począwszy od wydłużenia aktywności i zawodowej seniorów (np. przez stworzenie możliwości podnoszenia kwalifikacji i zdobywania wiedzy), a także zapewnienie im jak najdłuższej samodzielności (np. zamiast konieczności zamieszkania przez seniorów w placówkach opiekuńczych, oferowanie usług pozwalających na pozostawanie w miejscu zamieszkania). Jeszcze inne zastosowanie założeń silver economy można odnaleźć w działaniach na rzecz poprawy stanu zdrowia i sprawności fizycznej, a także gospodarowania czasem wolnym przez seniorów, a także zapewnianie integracji społecznej oraz przygotowanie oferty usług finansowych „wrażliwych na wiek” tj. dostosowanych do potrzeb osób starszych (Szukalski, 2012; Wassel, 2011).

Drugim aspektem rozpatrywanym w kontekście przebiegu procesu starzenia się jest aspekt medyczny, istotny z punktu widzenia zasobów kapitału ludzkiego. Pozostaje on w wyraźnym związku ze zwiększonym zapotrzebowaniem na usługi medyczne oraz opiekuńcze, często długotrwałe oraz o rozbudowanej ofercie (Kaprańska, 2015). Jak twierdzi A. Chabior (2014, s. 69) seniorzy są pacjentami „najtrudniejszymi i najdroższymi, gdyż jest to spowodowane złożonością problemów socjoekonomicznych, zdrowotnych, psychospołecznych pojawiających się podczas opieki nad nimi”. Niestety w Polsce zaspokajanie potrzeb osób starszych w zakresie szeroko pojętych usług medycznych pozostawia wiele do życzenia, znacząco odstając od innych krajów europejskich pod względem dostępności opieki geriatrycznej. Na sto tysięcy mieszkańców naszego kraju przypada 0,2 geriatry. Dla porównania w Wielkiej Brytanii wskaźnik ten wynosi 1,3, a w Szwecji jest to 7,7.

Kolejnymi są aspekty społeczny i cywilizacyjny, obejmujące przede wszystkim zmianę pełnionych ról związanych np. z przejściem na emeryturę, ale także wskazujące na pewne negatywne zjawiska. I tak na przykład pozostają one w związku z możliwością pogorszenia się sytuacji materialnej, pojawieniem się problemów marginalizacji i wykluczenia społecznego osób starszych czy wręcz zjawiska ageizmu (Kaprańska, 2015).

Zjawisku ageizmu w literaturze, zarówno polskiej jak i obcojęzycznej obejmującej tematykę gerontologiczną i roli osób starszych w społeczeństwie, poświęca się coraz więcej miejsca. Przede wszystkim wskazuje się, iż staje się on coraz powszechniejszym problemem. Ageizm odnosi się do dyskryminowania, a więc nierównego traktowania części społeczeństwa, a także do budowania stereotypów na bazie przynależności do różnych grup wieku (Levy, Banaji, 2002).

Dwa ostatnie konteksty, w których należy rozpatrywać przebieg procesu starzenia się to aspekty rodzinny i tożsamościowy. Pierwszy z nich ma związek z przemianami współczesnych rodzin, zmianą preferowanego ich modelu, ale także migracjami młodszych pokoleń, co w efekcie skutkuje osamotnieniem seniorów. Drugi z kolei pozostaje w ścisłym związku ze zmianą pełnionych dotychczas ról społecznych oraz, co szczególnie istotne, postrzeganiem stereotypowym osób starszych (Kaprańska, 2015).

Kapitał ludzki seniorów na obszarach wiejskich Polski południowo - wschodniej - wyniki badań

Przy określaniu poziomu kapitału ludzkiego osób starszych z obszarów wiejskich badanych powiatów, należy wziąć pod uwagę kilka elementów, spośród których kluczowym z pewnością jest wykształcenie. Warto pamiętać, że ostatnie lata to czas kiedy nastąpiło "wyraźne skrócenie dystansu edukacyjnego, który przez dziesiątki lat oddzielał wieś od miasta" (Fedyszak-Radziejowska, 2016, s. 66). Na dowód tego, jak podaje autorka, warto wskazać, iż lata 2012–2013 to ten moment, kiedy można odnotować wyraźną poprawę struktury wykształcenia mieszkańców wsi, gdyż ich odsetek z wykształceniem co najmniej średnim był wyższy niż osób, które ukończyły wyłącznie szkołę podstawową (odpowiednio 38% i ok. 30%).

W przypadku badań przeprowadzonych wśród osób w wieku 60+ z obszaru powiatów nowotarskiego i myślenickiego, należy zwrócić uwagę na fakt, iż ich struktura wykształcenia zdaje się potwierdzać ogólną tendencję, która zachodzi w Polsce, w tym także na obszarach wiejskich. Otóż najwięcej respondentów posiadało wykształcenie zasadnicze zawodowe (ok. 37%), podczas gdy udział osób z wykształceniem podstawowym oraz podstawowym nieukończonym wynosił ok. 32%. W przypadku wykształcenia wyższego i pomaturalnego było to odpowiednio 8% i 6%. Z kolei wykształceniem średnim legitymowało się 16% seniorów w wieku 60+. Można więc uznać, że poziom wykształcenia respondentów jest relatywnie niski.

Dla porównania warto dodać, że z danych Głównego Urzędu Statystycznego (2014) opublikowanych w oparciu o Spis Powszechny z 2011 roku wynika, że wyraźnemu pogorszeniu ulega struktura wykształcenia w starszych kategoriach wieku. Najliczniejszą grupę osób w wieku 65+ na obszarach wiejskich stanowiły te z wykształceniem co najwyżej podstawowym (66%), a dalej w kolejności z zasadniczym zawodowym (11%).

Ważnym elementem, dzięki któremu można określić poziom kapitału ludzkiego są z pewnością zasoby umiejętności oraz doświadczenia jakimi dysponuje jednostka, ale także

jej gotowość do inwestowania w siebie poprzez poszerzanie horyzontów myślowych, podnoszenie kwalifikacji i zdobywanie wiedzy. Zdobyta wiedza, kompetencje oraz kwalifikacje pozwalają być bardziej konkurencyjnym w środowisku lokalnym czy miejscu pracy (Satoła, 2009).

Na początek warto wspomnieć, że jedynie ok. 63% seniorów w wieku 60+ zadeklarowało posiadanie zawodu wyuczonego. Wymieniano najczęściej takie zawody jak: kucharz, nauczyciel, krawiec, kierowca i mechanik, a najrzadziej: prawnik, kolejarz oraz cukiernik. Stosunkowo często pojawiały się również odpowiedzi wskazujące na wykonywanie zawodu rolnika, zarówno aktualnie jak i w przeszłości. Ta grupa respondentów w zdecydowanej większości (73% badanych osób) nie posiadała żadnych kwalifikacji rolniczych potrzebnych do prowadzenia gospodarstwa rolnego. W niewielkim zakresie seniorzy deklaruowali ukończenie kursu kwalifikacyjnego lub też posiadanie przysposobienia rolniczego. Natomiast zaledwie ok. 6% seniorów wskazało na ukończenie jakiegokolwiek szkoły rolniczej (zasadniczej zawodowej, średniej czy też wyższej).

Podjęcie aktywności zawodowej w podeszłym wieku jest bardzo istotne. Bywa, że wpływa ona korzystnie nie tylko na poprawę jakości życia w sensie finansowym, ale również pełni funkcje terapeutyczną związaną z definiowaniem na nowo stylu życia, bycia potrzebnym jak również pozwala dłużej czuć się młodo.

Niestety w Polsce osoby starsze stosunkowo rzadko podejmują pracę zawodową po przejściu na emeryturę. Przyczyn takiego stanu rzeczy jest wiele ale oprócz relatywnie ograniczonego rynku pracy dla seniorów, indywidualnych preferencji związanych z wyborem modelu życia, nie bez znaczenia pozostaje również społeczne nastawienie do pracujących emerytów. Bywa, że są oni traktowani jako ci, którzy „zabierają” miejsca pracy osobom młodym. Jednakże niezależnie od przyczyn, podejmowanie pracy dotyczy zaledwie niewielkiego odsetka emerytów (Urbaniak, 2013).

Podobnie wygląda sytuacja w odniesieniu do ankietowanych seniorów. Jedynie niespełna jedna trzecia respondentów zadeklarowała aktywność zawodową, która obejmowała zarówno utrzymywanie się z pracy jak i „dorabianie” do emerytury. Najmniej aktywne zawodowo są osoby z wykształceniem podstawowym oraz podstawowym nieukończonym (zaledwie ok. 2% seniorów z tej grupy) natomiast wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia aktywność się zwiększa (tabela 1).

Tabela 1. Struktura respondentów wg wykształcenia i aktywności zawodowej

Table 1. Structure of respondents by education and professional activity

Wykształcenie	Udział respondentów		Ogółem %
	Czynnych zawodowo %	Biernych zawodowo %	
Podstawowe i podstawowe nieukończone	2,4	30,0	32,4
Zasadnicze zawodowe	6,7	30,3	37,0
Średnie	8,6	7,5	16,1
Pomaturalne	5,4	0,8	6,2
Wyższe	7,6	0,7	8,3
Razem	30,7	69,3	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Aktywność edukacyjna seniorów z terenu badanych powiatów w zakresie pogłębiania wiedzy, doszkalania oraz zdobywania nowych umiejętności nie jest imponująca. Analizując możliwości spędzania wolnego czasu preferowane przez osoby w wieku 60 lat i więcej można stwierdzić, że odpowiedzi, które są bezpośrednio związane z aktywnością kulturalną oraz z samorozwojem wskazywane były niezwykle rzadko.

Otóż pojedyncze osoby odwiedzają muzea i galerie, a także chodzą do kina, teatru lub na koncerty. Natomiast zaledwie niespełna 1,5% wybrało "kontynuację kształcenia i uzupełnianie kwalifikacji", zaś niecałe 5% wskazało na naukę języków obcych. Podobnie rzadko wybierano odpowiedź związaną z uczestnictwem w ciekawych zajęciach np.: z zakresu informatyki, ćwiczeń pamięci czy też wykłady prowadzone w ramach Uniwersytetów Trzeciego Wieku. Atrakcyjne natomiast dla badanych seniorów jest spędzanie czasu z wykorzystaniem komputera oraz Internetu - ten sposób zadeklarowała prawie jedna czwarta z nich.

Warto zauważyć, że wyraźnie większym zainteresowaniem cieszyły się odpowiedzi, które zakładały spędzanie wolnego czasu na oglądaniu telewizji (niemal 70% wskazań) oraz na czytaniu książek bądź czasopism (w ponad połowie przypadków). Z kolei podróżowanie po kraju jest dobrym pomysłem do realizowania w czasie emerytury dla prawie jednej czwartej respondentów ale już podróże zagraniczne planuje zaledwie 8% osób.

Widać zatem, iż aktywność seniorów w zakresie poszerzania wiedzy czy też zdobywania nowych umiejętności nie jest duża, co zdaje się nie odbiegać od funkcjonujących powszechnie stereotypów. Zgodnie z nimi ludzie w podeszłym wieku swoją aktywność ograniczają najczęściej do pomocy dzieciom oraz do opieki nad wnukami. Tak jest i w tym przypadku, gdyż obie te odpowiedzi zostały wybrane przez większość respondentów (odpowiednio ponad 67% oraz ok. 65%) (tabela 2).

Tabela 2. Rodzaje aktywności respondentów na emeryturze (%)
Table 2. Types of activity retired respondents (%)

Wyszczególnienie	Liczba	%
sluchanie radia, muzyki	35	23,3
czytanie książek, czasopism, gazety	76	50,6
oglądanie telewizji	103	68,6
opiekowanie się wnukami	98	65,3
pomaganie dzieciom/rodzinie w prowadzeniu domu	101	67,3
korzystanie z komputera, Internetu	35	23,3
uprawianie sportu: gimnastyki, chodzenie na spacer etc.	21	14,0
podróżowanie po kraju	34	22,6
uprawianie działki, ogrodu	73	48,6
chodzenie do kina	6	4,0
podróżowanie po Europie i świecie	19	8,0
prace społeczne na rzecz ludzi potrzebujących, społeczności lokalnej, sąsiadów, parafii	21	14,0
chodzenie do teatru, opery, na koncerty	5	3,3
chodzenie do muzeów, galerii, na wystawy	6	4,0
uczestniczenie w ciekawych zajęciach np.: z informatyki, ćwiczeniach pamięci, na uniwersytecie III wieku etc	8	5,3
uczenie się języków obcych	7	4,6
kontynuowanie kształcenia, uzupełnianie kwalifikacje	4	1,5
robienie czegoś innego	8	5,3

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem kafeterii z: Komunikat z badań CBOS. 2009. Sytuacja ludzi starszych w społeczeństwie - plany z rzeczywistość. BS/160/2009. Warszawa, s. 15-16.

Kolejnym zagadnieniem uwzględnionym przy określaniu poziomu kapitału ludzkiego osób starszych były kwestie zdrowotne. Oczywistym jest, że szczególnie w przypadku tej grupy wieku subiektywna jakość życia oraz możliwości bycia aktywnym, pod wieloma względami wyznaczane są przede wszystkim przez stan zdrowia. Dlatego też w trakcie badań respondenci zostali poproszeni o określenie stopnia satysfakcji w zakresie własnego stanu zdrowia. Okazuje się, że w najlepszym wypadku seniorzy wskazywali oceny „średnie”, choć relatywnie dużo było również „niskich”. Przy okazji warto zwrócić uwagę na różnice w zależności od płci seniorów. Otóż ponad 62% kobiet oraz prawie 70% mężczyzn określiło zadowolenie ze swojego stanu zdrowia jako „średnie”.

Istotnym problemem, który w szczególności dotyczy osób w podeszłym wieku są możliwości samoobsługi. Kwestia ta pozostaje w bezpośrednim związku z aktywnością w wielu dziedzinach życia. W badanej próbie ponad połowa seniorów deklaruowała sporadyczne trudności z samodzielnym wykonywaniem codziennych czynności, przy czym częściej były to kobiety niż mężczyźni (odpowiednio ok. 57% i niecałe 51%). Natomiast respondentów posiadających ciągle trudności w tym zakresie było tylko kilku w całej próbie. W celu uszczegółowienia problemów o podłożu zdrowotnym mających związek z codziennym funkcjonowaniem, poproszono seniorów aby określili dokładnie co sprawia im kłopot. Otóż okazało się, że największy problem mają ze sprzątaniem mieszkania oraz załatwianiem różnego rodzaju spraw poza domem. Ponadto dla części osób (głównie mężczyzn) uciążliwe bywa samodzielne przygotowanie posiłków, a także robienie codziennych zakupów. Natomiast dla niewielu seniorów problemem jest samodzielne umycie się lub ubranie.

Kończąc rozważania związane ze stanem zdrowia osób w wieku 60+ warto jeszcze zwrócić uwagę na ich obawy odnoszące się do dalszego życia czyli późnej starości. Otóż okazuje się, że największy lęk respondentów budziły: choroba, niepełność oraz utrata pamięci. Natomiast kolejne miejsca w rankingu zajęły odpowiedzi również poniekąd związane ze stanem zdrowia tj. cierpienie oraz strach przed uzależnieniem od innych oraz byciem dla nich ciężarem. Warto jeszcze dodać, że badani seniorzy w znikomym stopniu łączą swoją przyszłość z zamieszkaniem w domach pomocy społecznej (domach seniora), a optymalną ich zdaniem sytuacją dla osób starszych jest pozostanie we własnym mieszkaniu czy domu z możliwością korzystania z doraźnej pomocy rodziny, przyjaciół i sąsiadów.

Na koniec warto odnieść się do jeszcze jednej formy aktywności pozwalającej określić poziom kapitału ludzkiego. Otóż w bezpośrednim związku z prowadzeniem higienicznego trybu życia, dbaniem o zdrowie i byciem aktywnym jest niewątpliwie odpowiednie gospodarowanie czasem wolnym, ze wskazaniem na aktywność fizyczną. Powyżej już wspomniano, iż podróże nie są formą spędzania wolnego czasu zbyt często wybieraną przez badanych seniorów (szczególnie te zagraniczne). Można natomiast uznać, że najbardziej powszechną formą aktywności i wyraźnie preferowaną przez respondentów są prace w ogrodzie lub na działce - dotyczy to niemal 49% z nich. Natomiast uprawianie różnego rodzaju sportów, gimnastykowanie się czy też chodzenie na spacerzy to aktywność fizyczna deklarowana zaledwie przez ok. 14% badanych osób w wieku powyżej 60-tego roku życia.

Podsumowanie

Problematyka kapitału ludzkiego jest istotna z punktu widzenia określania zasobów polskiej wsi. W niniejszym opracowaniu skoncentrowano się na najstarszych mieszkańcach obszarów wiejskich Polski południowo-wschodniej. Na podstawie analizy poziomu wykształcenia, aktywności edukacyjnej i zawodowej, a także stanu zdrowia (i innych kwestii medycznych) oraz poprzez uwzględnienie m. in. aktywności fizycznej przy gospodarowaniu czasem wolnym, można stwierdzić, że osoby w wieku 60+ charakteryzują się relatywnie niskim poziomem kapitału ludzkiego.

Kluczową kwestią jest niekorzystna struktura wykształcenia - tylko 8% respondentów zadeklarowało ukończenie uczelni wyższej, zaś niemal jedna trzecia posiadała wykształcenie zaledwie podstawowe lub podstawowe nieukończone. Pozostaje to w bezpośrednim związku z aktywnością zawodową seniorów, która rośnie wraz z poziomem wykształcenia. Warto zaznaczyć jest to, że zaledwie jedna trzecia ankietowanych osób pracuje zawodowo, zarówno utrzymując się z pracy jak i "dorabiając" do emerytury.

Podnoszenie kwalifikacji i poszerzanie wiedzy w dzisiejszych czasach nie są już tylko jedną z możliwości spędzania wolnego czasu, ale stały się wręcz wymogiem współczesności. Szczególnie przy aktualnym tempie starzenia się ludności i coraz bardziej niewydolnym systemie emerytalno-rentowym, osoby starsze muszą być konkurencyjne na rynku pracy. Niestety ankietowani seniorzy nie wpisują się w ten trend. Zaledwie pojedyncze osoby zadeklarowały aktywność edukacyjną w zakresie kontynuacji kształcenia i uzupełniania kwalifikacji, nauki języków obcych czy też uczestnictwa w zajęciach prowadzonych w ramach Uniwersytetów Trzeciego Wieku. Zaskakujący może być natomiast fakt, że stosunkowo często seniorzy spędzają czas korzystając z komputera i Internetu.

Przy określaniu poziomu kapitału ludzkiego trudno pominąć, szczególnie w odniesieniu do osób z najstarszych grup wieku, kwestie zdrowotne. Respondenci ocenili swój stan zdrowia w większości przypadków jako "średni", wskazując jednocześnie na pewne niedogodności w zakresie samoobsługi, związane głównie z wykonywaniem niektórych codziennych czynności. Ponadto seniorzy wymieniali obawy związane z późną starością, głównie o podłożu zdrowotnym.

Biorąc pod uwagę przemiany demograficzno-społeczne, które zachodzą we współczesnych społeczeństwach europejskich, w tym również w Polsce nie można lekceważyć potencjału obecnych emerytów, ale również młodszych grup wieku, które w niedługim czasie wejdą w wiek emerytalny. Dotyczy to między innymi zasobów kapitału ludzkiego jakimi dysponują osoby ze starszych grup wieku.

Ważna jest również charakterystyka środowisk, z których pochodzą seniorzy, gdyż może ona stanowić podstawę do długofalowych działań o wyspecjalizowanym charakterze. Przy określaniu sytuacji seniorów w podziale na środowiska wiejskie i dużych miast należy pamiętać, że nadal dzieli je przepaść. Różnic jest wiele, choćby w zakresie oferty pozwalającej na podejmowanie aktywności zawodowej, kulturalnej czy edukacyjnej.

Literatura

- Bogusz, M., Ostrowska, S. (2016). Wybrane problemy polityki społecznej i zdrowotnej wobec osób starszych na poziomie lokalnym - sztuka partycypacji. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Wrocław.
- Chabior, A. (2014). Zdrowie jako wyznacznik jakości życia w starości. W: A. Chabior, A. Fabiś, J.K. Wawrzyniak (red.) Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej. Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich. Warszawa.
- Domański, S.R. (1993). Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy. PWN, Warszawa.
- Dziura, M. (2015). Starość w kulturze współczesnej. W: M. Synowiec - Piłat, B. Kwiatkowska, K. Borysławski (red.) Inkluzja czy ekskluzja? Człowiek stary w społeczeństwie. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe. Wrocław.
- Fedyszak-Radziejowska, B. (2016). Społeczności wiejskie – stabilizacja procesu przemian. W: J. Wilkin, I. Nurzyńska, Polska wieś 2016. Raport o stanie wsi. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR. Warszawa.
- Frątczak, E., Sobieszak, A. (1999). Sytuacja demograficzno-społeczna osób starszych. W: Seniorzy w społeczeństwie polskim. Główny Urząd Statystyczny. Warszawa.
- Główny Urząd Statystyczny (2014). Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014-2050. Warszawa.
- Goldin, C (2016). Human Capital. In: C. Diebolt, M. Hauptert (eds.), Handbook of Cliometrics. Heidelberg, Germany: Springer Verlag.
- Kapralska, Ł. (2015). Aktywizacja seniorów jako problem społeczny. W: M. Synowiec - Piłat, B. Kwiatkowska, K. Borysławski (red.) Inkluzja czy ekskluzja? Człowiek stary w społeczeństwie. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe. Wrocław.
- Komunikat z badań CBOS. (2009). Sytuacja ludzi starszych w społeczeństwie - plany z rzeczywistość. BS/160/2009. Warszawa.
- Kowalska, M. (2011). Zasoby ludzkie i kapitał kulturowy obszarów wiejskich województwa małopolskiego. W: W. Knapik, M. Kowalska. (red.) Kapitał ludzki, kulturowy i społeczny a jakość życia mieszkańców obszarów wiejskich województwa małopolskiego. Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego im. H. Kołłątaja w Krakowie. Kraków.
- Kunasz, M. (2004). Teoria kapitału ludzkiego na tle dorobku myśli ekonomicznej. W: A. Manikowski, A. Psyk (red.) Unifikacja gospodarek europejskich: szanse i zagrożenia (s. 433-442). Uniwersytet Warszawski. Warszawa.
- Kuś, M., Szwed, M. (2012). Realizacja potrzeb ludzi starszych a zadania samorządu terytorialnego. Prace Naukowe Akademii im. J. Długosza w Częstochowie. Seria Res Politicae. Wydanie specjalne. Częstochowa.
- Levy, B.R., Banaji, M.R. (2002). Implicit Ageism. In: T.D.Nelson (ed.), Ageism: Stereotyping and Prejudice against Older Persons. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Mamak-Zdanecka, M. (2015). „Pomyślnie starzenie się” w wymiarze demograficznym, społecznym, gerontologicznym. W: M. Synowiec - Piłat, B. Kwiatkowska, K. Borysławski (red.) Inkluzja czy ekskluzja? Człowiek stary w społeczeństwie. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe. Wrocław.
- Prus, P., Sadowski, A. (2012). Rozwój przedsiębiorczości na terenie gminy Tczew w województwie pomorskim jako efekt wstąpienia Polski do Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe SERiA*, 14(2), 126-130.
- Rutkowska, A. (2012). Istota kapitału ludzkiego i wybrane metody jego pomiaru. *Zarządzanie i Finanse*, 10.1(3), 339-348.
- Satoła, L. (2009). Kapitał ludzki źródłem przewagi konkurencyjnej gmin w aspekcie rozwoju lokalnego. *Roczniki Naukowe SERiA*, 11(4), 293-298.
- Strzelecki, Z., Potrykowska, A. (2012). Polska w Europie – Przyszłość demograficzna. Tom 1. Warszawa.
- Szukalski, P. (2012). Srebrna gospodarka. *Demografia i Gerontologia Społeczna - Biuletyn Informacyjny*, 7.
- Szymańczak, J. (2012). Starzenie się polskiego społeczeństwa – wybrane aspekty demograficzne. W: G. Ciura, W. Zgliczyński (red.) Starzenie się społeczeństwa polskiego. Studia BAS Nr 2(30) 2012. Warszawa.
- Urbaniak, B. (2013). Sytuacja zawodowa kobiet i mężczyzn w wieku 45/50+. W: E. Kryńska, J. Krzyszkowski, B. Urbaniak, J. Wiktorowicz (red.) Diagnoza obecnej sytuacji kobiet i mężczyzn 50+ na rynku pracy w Polsce. Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich. Łódź.
- Wassel, J. I. (2011). Business and ageing: boomer effect on consumers and marketing, W: R.A. Settersten jr, (ed.), Handbook of sociology of aging, J.L. Angel, New York.
- Zdrojewski, E. (2009). Tworzenie zasobów kapitału ludzkiego w Polsce. *Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych Politechniki Koszalińskiej*. 13, 51-65.